



Horyzonty Polityki
2022, Vol. 13, N° 44



MATEUSZ FILIPIAK

<http://orcid.org/0000-0002-6858-0238>

Uniwersytet Szczeciński

mateusz.filipiak@onet.eu

DOI: 10.35765/HP.2277

***Gerrymandering* – próba symulacji na przykładzie województwa zachodniopomorskiego**

Streszczenie

CEL NAUKOWY: Celem artykułu pozostaje weryfikacja, czy manipulacja granicami okręgów wyborczych (*gerrymandering*) może stanowić zagrożenie dla wolności i uczciwości wyborów parlamentarnych w Polsce oraz czy geograficzna stabilność preferencji wyborczych może być podstawą do dokonywania manipulacji granicami okręgów.

PROBLEMY I METODY BADAWCZE: Główna hipoteza zaproponowana w artykule brzmi: Przedwyborcza manipulacja granicami okręgów, przeprowadzona na podstawie wyników wyborów z 2015 roku, skutkowałaby korzystniejszym rozkładem mandatów dla zwycięzcy wyborów również w roku 2019. Weryfikacja przyjętych hipotez i analiza zagadnienia będzie obejmować wykorzystanie metody porównawczej, metody analizy danych zastanych oraz metody instytucjonalno-prawnej.

PROCES WYWODU: W artykule przeprowadzona zostanie symulacja, której zasadniczą część będzie obejmować wyznaczenie powiatów województwa zachodniopomorskiego charakteryzujących się wyższym poparciem dla jednej z partii politycznych. Na tej podstawie dokonana zostanie manipulacja granicami okręgów wyborczych. W ostatnim etapie oficjalne wyniki wyborów parlamentarnych zostaną przeliczone na mandaty pod kątem podziału na nowe zmanipulowane okręgi.

Sugerowane cytowanie: Filipiak, M. (2022). *Gerrymandering* – próba symulacji na przykładzie województwa zachodniopomorskiego. *Horyzonty Polityki*, 13(44), 121–144. DOI: 10.35765/HP.2277.

WYNIKI ANALIZY NAUKOWEJ: Wyniki badania wskazują na odmienny rozkład mandatów w wyniku dokonanej manipulacji granicami okręgów wyborczych. Nowy rozkład mandatów jest korzystny dla partii politycznej, która z założenia miała być beneficjentem dokonanych manipulacji. Dowodzi to, że *gerrymandering* może potencjalnie stanowić zagrożenie dla wolnych i uczciwych wyborów w Polsce.

WNIOSKI, INNOWACJE, REKOMENDACJE: Znane są konsekwencje zmian takich elementów systemu wyborczego, jak formuła wyborcza czy metoda przeliczania głosów na mandaty. W artykule wykazano, że manipulacja granicami okręgów wyborczych również może stanowić zagrożenie dla uczciwości wyborów i całego systemu wyborczego. Wskazana jest zatem pogłębiona analiza zjawiska *gerrymanderingu* oraz związanych z nim zagrożeń.

SŁOWA KLUCZOWE:

gerrymandering, okręgi wyborcze, manipulacje wyborcze, system wyborczy

Abstract

GERRYMANDERING – A SIMULATION TEST
ON THE EXAMPLE OF WEST POMERANIAN
VOIVODESHIP

RESEARCH OBJECTIVE: Research objective is to identify that the manipulations of electoral district boundaries (*gerrymandering*) are a threat for free and fair elections in Polish parliamentary elections and if geographical stability of political preferences can be the basis of *gerrymandering*.

THE RESEARCH PROBLEM AND METHODS: The main hypothesis is: Pre-election manipulation of district boundaries, carried out on the basis of the results of the 2015 elections, would result in a more favorable distribution of seats for the winner of the election also in 2019. In this studies were used comparative method, data analysis method and institutional and legal method. Moreover, in article used simulation of *gerrymandering* carried out on the basis of the results of the 2015.

THE PROCES OF ARGUMENTATION: First part of simulation is designation of the districts with higher electoral support for one of the Polish political parties. In basis of that, will be carried manipulation of district boundaries. In last part official results of the parliamentary election will be converted for new division of district boundaries.

RESEARCH RESULTS: Effect of the simulation is different results of the parliamentary elections in Poland, when we use new (manipulated) division of electoral district boundaries. In effect one of political parties has more seats (in Sejm RP and Senat RP). *Gerrymandering* is a real dangerous for free and fair election and whole electoral system.

CONCLUSIONS, INNOVATIONS AND RECOMMENDATIONS: Consequences of the manipulations in elements electoral systems like election formula or technique of converting votes into seats are clear. This article show that dangerous of *gerrymandering* is real, but we don't have enough knowledge about manipulation of electoral district boundaries. So, one of the tasks for polish political science is analysis and obserwation electoral system also from this perspective.

KEYWORDS:

gerrymandering, electoral district boundaries, electoral manipulations, electoral system

WSTĘP

Podstawowym elementem demokratycznego reżimu politycznego są cyklicznie przeprowadzane wybory, które stanowią minimum instytucjonalne, uznawane jednocześnie za swoistą linię graniczną oddzielającą systemy demokratyczne od niedemokratycznych (Schumpeter, 1995). Możliwość uczestnictwa w demokratycznym głosowaniu jest gwarantem udziału obywateli w kreowaniu politycznego przedstawicielstwa, co – jak zauważa Waldemar Wojtasik – stanowi cechę charakterystyczną współczesnych demokracji (Wojtasik, 2012, s. 5). W związku z powyższym jednym z istotniejszych zadań administracji państwowej jest stworzenie obywatelom warunków politycznego uczestnictwa (partycypacji w wyborze przedstawicielskich organów władzy). W wymiarze instytucjonalnym przejawia się to poprzez ustanowienie systemu wyborczego – określanego nawet jako jądro demokracji (Haman, 2005, s. 4) – którego reguły winny zapewniać powszechnie akceptowany i rozumiały system wyłaniania organów władzy państwowej (zob. Bankowicz, 2006, s. 139–140). Cechą demokratycznego systemu wyborczego pozostaje także możliwość nieskrępowanej artykulacji preferencji politycznych przez ogół obywateli (Stelmach, 2010, s. 109).

Do podstawowych elementów (określanych również jako zmienne) systemów wyborczych zaliczane są: 1) formuła wyborcza, 2) metoda (technika) wyborcza, 3) struktura okręgów wyborczych oraz 4) uprawnienia wyborcy w trakcie głosowania (charakter głosu) (Bankowicz, 2006, s. 139–158; Sieklucki, 2015, s. 44–57). Ramy i założenia niniejszego tekstu nie pozwalają na dogłębną charakterystykę powyższych zagadnień, niemniej punktem wyjścia do dalszych analiz jest jedna z cech (a raczej słabości) systemów wyborczych. W literaturze przedmiotu szeroko akceptowana jest bowiem teza, że to właśnie prawo wyborcze jest najbardziej podatnym na manipulacje elementem systemów politycznych (co nabiera szczególnego znaczenia w kontekście doniosłych konsekwencji, jakie wynikają z wzajemnych relacji systemu wyborczego z systemem politycznym). Jeden z najważniejszych badaczy z zakresu nauk politycznych Giovanni Sartori wskazuje, że system wyborczy jest „najbardziej specyficznym instrumentem manipulacyjnym polityki” (Sartori, 1968, s. 273). Również Arent Lijphart potwierdza, że reguły przeprowadzania wyborów stanowią częstsze pole manipulacji, aniżeli inne elementy systemu politycznego (Lijphart, 1998, s. 69). Omawiana kwestia nie budzi wątpliwości także na gruncie polskich badań i analiz politologicznych (zob. Antoszewski, 1994, s. 41).

Należy również zwrócić uwagę na fakt, że prawo wyborcze pozostaje płaszczyzną podlegającą częstym reformom i zmianom systemowym. Zmiany te niekiedy zupełnie rewolucjonizują zasady demokratycznej „gry wyborczej”, podejmowane są w odniesieniu do różnych elementów systemu wyborczego, jak również dotyczą różnego rodzaju wyborów. Koncentrując się na zmianach w polskim prawie wyborczym można wyszczególnić chociażby: zmianę metody (techniki) wyborczej (przejście z metody d’Hondta na metodę Saint-Lague przed wyborami z 2001 roku i „zmianę powrotną” przed wyborami z 2005)¹; wprowadzenie bezpośrednich wyborów wójta (burmistrza, prezydenta miasta) w 2002 roku (zob. Giedrewicz, 2006, s. 36–46) czy wprowadzenie jednomandatowych okręgów

1 W literaturze przedmiotu wskazuje się, że zmiana metody wyborczej na metodę Saint-Lague miała silnie strategiczny i upolityczniony charakter. Celem było „ograniczenie” rozmiarów zwycięstwa konsolidującego się wówczas SLD nad coraz bardziej sfragmentaryzowanym i rozproszonym środowiskiem polskiej prawicy. Zob. szerzej: Stelmach, 2010, s. 116–117.

wyborczych w wyborach do Senatu RP (zob. Danel, 2020, s. 123–143). Zdarzają się również inicjatywy budzące wątpliwości pod kątem „uczciwości” podziału na okręgi wyborcze – jak chociażby propozycja dotycząca podziału Krakowa w wyborach samorządowych z 2010 roku (Rzążewski, Słomczyński, Życzkowski, 2014, s. 163).

Oba wskazane czynniki – związane ze specyfiką i ewolucją systemu wyborczego, tj. „podatność” jego poszczególnych elementów na manipulacje oraz częstotliwość (a często także zakres) przeprowadzanych reform – składają się na całościowy obraz zagadnienia. Upoważnia on do konkluzji, że obserwacja i analiza zmian w systemie wyborczym, jak również wskazywanie nawet potencjalnych zagrożeń, stanowią istotne zadanie dla przedstawicieli nauk politycznych i prawnych.

Przedmiotem szczególnego zainteresowania autora niniejszego tekstu pozostają właśnie manipulacje w odniesieniu do struktury i kształtu okręgów wyborczych², które w literaturze przedmiotu określane są mianem *gerrymanderingu*. Zjawisko to definiuje się jako „wytyczanie lub zmiana granic okręgów wyborczych w celu odniesienia maksymalnych korzyści” (Żukowski, 2003, s. 180–181). Inna z definicji określa *gerrymandering* jako celowe i zaplanowane manipulacje granicami okręgów wyborczych służące osiągnięciu konkretnych celów politycznych (Sieklucki, 2015, s. 52–53). W innych próbach definicyjnych kładzie się też akcent na fakt, że *gerrymandering* to próba *stricte* wyborczej manipulacji (Pierzgalski, 2015, s. 7).

Przyczynkiem do podjęcia niniejszej problematyki, poza akcentowanym powyżej znaczącym wpływem zmian (i ewentualnych manipulacji) systemem wyborczym na cały system polityczny, jest również niewystarczająca – jak się wydaje – analiza tematyki *gerrymanderingu* na gruncie polskojęzycznej literatury przedmiotu³. Jak wskazuje Michał Pierzgalski, w szczególności brakuje analiz wykorzystujących wytworzone dane empiryczne czy np. dane Systemu Informacji Geograficznej (GIS) (2015, s. 10–11).

2 W niniejszym tekście nie zostanie podjęta szczegółowa analiza zasad i warunkowań „prawidłowego” kształtowania okręgów wyborczych. W tym kontekście zob. szerzej: Pierzgalski, 2015, s. 7–39; Pierzgalski, Stępień, 2016, s. 9 i n.

3 Pomimo że jest to problematyka znajdująca się w polu zainteresowań kilku dyscyplin: politologii, socjologii, prawa czy nawet geografii.

Pewnego wyartykułowania i wyjaśnienia wymaga również użyte w tytule niniejszego tekstu pojęcie „wolnych i uczciwych wyborów” (ang. *free and fair election*). W literaturze przedmiotu wskazuje się, że jest to jedno z pojęć określających sedno formuły wyborów w państwie demokratycznym, obok np. takich określeń, jak demokratyczne wybory, wolne i demokratyczne wybory, demokracja wyborcza czy wolne, uczciwe i kadencyjne wybory (Żukowski, 2015, s. 37). Katalog cech i elementów koniecznych do spełnienia przez wolne i uczciwe wybory jest różnorodnie interpretowany przez licznych badaczy zajmujących się systemami wyborczymi – obejmuje od kilku do nawet kilkunastu elementów (zob. Żukowski, 2015, s. 31–37). Istotną pozostaje również próba zdefiniowania członów wchodzących w skład samego sformułowania, tj. wolności i uczciwości. Udało się wypracować i określić minimalne wymagania względem wolności wyborów, które obejmują wolność (tj. nieskrępowanie, brak nielegalnego nacisku) w zakresie artikulacji preferencji politycznych, możliwości zrzeszania się oraz możliwości korzystania z czynnego i biernego prawa wyborczego (Żukowski, 2015, s. 36–37). Bardziej problematyczna pozostaje kwestia precyzyjnego zdefiniowania uczciwości wyborów – w szczególności na gruncie prawnym⁴. Konieczność prawnej implementacji tego pojęcia stanowi jeden z postulatów podnoszonych w literaturze przedmiotu (Kryszeń, 2016, s. 7). Pojęcie uczciwości wyborów pojawia się bowiem często także na gruncie analiz politologicznych, w szczególności w przypadku obcojęzycznej literatury przedmiotu (zob. Dahl, 1995, s. 310; Huntington, 1995, s. 17), ale także na gruncie polskim (Wojtasik, 2012, s. 5). Pomijając nieco kwestię precyzji definicyjnej oraz prawnego usankcjonowania pojęcia wolnych i uczciwych wyborów na potrzeby niniejszego tekstu stanowić ono będzie pewnego rodzaju skrót myślowy, oznaczający wybory przeprowadzone w sposób wypełniający zarówno konstytucyjne (tzw. *przymiotniki wyborcze*), jak i pozakonstytucyjne zasady demokratycznej elekcji.

4 A warto podkreślić, że to nie do końca zdefiniowane (w kontekście wyborczym) pojęcie zostało wprowadzone do obiegu prawnego – chociażby poprzez wyrok polskiego Trybunału Konstytucyjnego.

HIPOTEZY I PYTANIA BADAWCZE

Celem niniejszego artykułu pozostaje weryfikacja przyjętych hipotez oraz odpowiedź na postawione pytania badawcze związane z zagrożeniem dotyczącym wystąpienia *gerrymanderingu* na poziomie polskich wyborów parlamentarnych. W pracy przyjęto trzy hipotezy, z czego dwie pełnią rolę hipotez uzupełniających (pobocznych), ostatnia zaś ma charakter hipotezy głównej. Weryfikacja hipotezy głównej stanowi podstawowy cel podjętej procedury badawczej. Zaproponowane hipotezy uzupełniające to: 1) Wyniki wyborcze z 2015 roku pozwalają na wyznaczenie granic okręgów wyborczych, które doprowadziłyby do korzystniejszego rozdziału mandatów dla zwycięzcy wyborów; 2) *Gerrymandering* stanowi zagrożenie zarówno dla głosowania przeprowadzanego w formule proporcjonalnej (wielomandatowe okręgi), jak i większościowej (jednomandatowe okręgi).

Z kolei hipoteza główna brzmi: Przedwyborcza manipulacja granicami okręgów, przeprowadzona na podstawie wyników wyborów z 2015 roku, skutkowałaby korzystniejszym rozkładem mandatów dla zwycięzcy wyborów również w roku 2019.

Weryfikacji powyższych hipotez mają służyć odpowiedzi na następujące pytania badawcze:

1. Czy *gerrymandering* stanowi faktyczne zagrożenie dla wolnych i uczciwych wyborów w Polsce?
2. Czy inne wyznaczenie granic okręgów wyborczych w 2015 roku mogłoby prowadzić do odmiennego rozkładu mandatów?
3. Czy zastosowanie formuły proporcjonalnej bądź większościowej eliminuje zagrożenie wystąpienia manipulacji granicami okręgów?
4. Czy na podstawie danych empirycznych z 2015 roku możliwe jest dokonanie skutecznej⁵ przedwyborczej manipulacji granicami okręgów w roku 2019?

5 W kontekście niniejszego tekstu poprzez „skuteczną manipulację” rozumie się manipulację granicami okręgów, której efektem byłoby uzyskanie większej liczby mandatów przez zwycięzcę wyborów.

Podjęta analiza zostanie także w pewnym stopniu osadzona w kontekście pytań stawianych przez cytowanego powyżej Arenda Lijpharta. Autor ten, pisząc o systemie wyborczym jako płaszczyźnie systemu politycznego, która szczególnie narażona jest na manipulacje, stawia dwa istotne pytania. Pierwsze z nich dotyczy efektywności tego typu manipulacji (w kontekście ostatecznego rezultatu wyborczego), drugie zaś odnosi się do skłonności i możliwości polityków do manipulowania systemem⁶.

METODOLOGIA I ZAŁOŻENIA SYMULACJI

Analiza omawianego w niniejszym tekście proceduru możliwa jest na – co najmniej – dwóch płaszczyznach: 1) próba wykazania rzeczywistego zaistnienia manipulacji granicami okręgów wyborczych w danych wyborach⁷ oraz 2) próba wykazania możliwości wystąpienia *gerrymanderingu* wraz z określeniem zasobów koniecznych do podjęcia tego typu manipulacji wyborczych⁸. Dotychczas przeprowadzane badania nie wskazują na powszechne występowanie manipulacji wyborczych, które wywierałyby istotny wpływ na rezultat wyborów w Polsce (Szufa, Stolicki, Flis, Życzkowski, 2019, s. 19). Podzielając jednak opinię, że *gerrymandering* nadal może stanowić istotne zagrożenie dla demokratycznych wyborów, w tym również wyborów w Polsce (Pierzgalski, 2015, s. 35–37), autor chciałby zaproponować analizę zagadnienia osadzoną w kontekście drugiej z powyżej wskazanych płaszczyzn umożliwiających badanie *gerrymanderingu*.

6 Drugie z pytań A. Lijpharta zdaje się bezpośrednio nawiązywać do zaproponowanego w niniejszym tekście pojęcia „zasobów”, których posiadanie konieczne jest do podejmowania ewentualnych prób manipulacji systemem wyborczym. Zob. Lijphart, 1998, s. 69.

7 W Polsce badania na tej płaszczyźnie prowadzono np. w ramach realizacji grantu „Badanie skali zjawiska *gerrymanderingu* w polskich wyborach do rad gmin w 2014 r.”. Szersze informacje o projekcie zob.: <https://cbip.uj.edu.pl/projekty/gerrymandering> (dostęp: 7.02.2022 r.)

8 W kontekście podjętej analizy „zasoby” rozumiane będą jako: 1) posiadanie możliwości legislacyjnych w kontekście zmiany okręgów wyborczych oraz 2) posiadanie dostępu do danych empirycznych (np. związanych z stabilnością i geograficznym rozkładem poparcia wyborczego), które umożliwiłyby podjęcie prób manipulacji i uprawdopodobniłyby ich efektywność.

Przeprowadzone badanie obejmie próbę symulacji, opierającą się na danych empirycznych w postaci oficjalnych wyników wyborczych do Sejmu RP i Senatu RP z 2015 oraz 2019 roku. Dodatkowo analiza zostanie ograniczona terytorialnie do obszaru województwa zachodniopomorskiego, podzielonego na dwa okręgi w wyborach sejmowych oraz cztery okręgi senackie. Szczególnie istotne dla przeprowadzonego badania będą wyniki wyborów odnotowywane na poziomie powiatów. Symulacja będzie obejmować następujące etapy:

1. Na podstawie wyników wyborczych z 2015 roku zostanie podjęta próba wyznaczenia nowych granic okręgów wyborczych (zarówno sejmowych, jak i senackich) w założeniu korzystniejszych dla zwycięzcy wyborów⁹;
2. Wyniki wyborów (liczba głosów) z 2015 roku zostaną przeliczone na mandaty pod kątem nowych okręgów w celu weryfikacji, czy faktycznie rozkład mandatów będzie korzystniejszy dla zwycięzcy wyborów;
3. Wyniki wyborów (liczba głosów) z 2019 roku również zostaną przeliczone na mandaty pod kątem nowych okręgów w celu weryfikacji, czy manipulacja granicami okręgów na podstawie danych z 2015 roku przyniosłaby oczekiwane rezultaty również w roku 2019.

Obok powyżej zarysowanej symulacji w niniejszym tekście wykorzystane zostaną również metody badawcze właściwe dla nauki o polityce: metoda analizy porównawczej (porównywanie rozkładu mandatów na poziomie rzeczywistych i zmanipulowanych okręgów), metoda analizy danych zastanych (pomocna w analizie oficjalnych wyników wyborów) czy metoda instytucjonalno-prawna – podjęta w tekście problematyka dotyczy m.in. założeń kodeksu wyborczego (Ustawa, 2011). Graficzna wizualizacja – stanowiąca element uzupełniający badania – zostanie sporządzona przy wykorzystaniu oprogramowania do obsługi danych Systemu Informacji Geograficznej (GIS).

Przeprowadzona analiza w sposób oczywisty nawiązuje również do dwóch bardzo istotnych płaszczyzn badawczych politologii,

⁹ Manipulowanie na korzyść zwycięzcy wyborów (w skali całego kraju) wynika z faktu, że to właśnie zwycięzcy wyborów posiadają większe zasoby (choćby legislacyjne) umożliwiające zmianę granic okręgów wyborczych.

a mianowicie analiz związanych z geograficznym rozkładem poparcia (zob. Tucker, 2006; Krzemiński, 2009; Matyja, 2016) oraz badań chwiejności zachowań wyborczych (zob. Turska-Kawa, 2015). Ustalenia i wnioski budowane na gruncie ww. płaszczyzn badawczych stanowią ważną część teorii wyjaśniających zachowania wyborcze elektoratu i prawidłowości związane z ich kształtowaniem się¹⁰. Analiza przeprowadzona w niniejszym tekście opierać się będzie m.in. na stwierdzonych przejawach stabilności przestrzennej (geograficznej) wyborczych preferencji, które stanowić będą fundament symulacji związanej z manipulacją granicami okręgów. Autor zdecydował się na przeprowadzenie analizy na poziomie powiatów, chociaż najczęściej stabilność geograficzną bada się na poziomie województw, okręgów wyborczych lub uwzględniając specyfikę dużych miast. Stabilność zachowań wyborczych (czy innymi słowy ograniczenie chwiejności wyborczej), także w sensie przestrzennym, jest niejako składową stabilności całego systemu demokratycznego. W literaturze przedmiotu podkreśla się z kolei, że wszelkie przejawy stabilności stanowią pożądaną cechę demokracji, sprawiając że cały system staje się przewidywalny i funkcjonuje lepiej (Cześnik, 2010, s. 15–16; Markowski, 2017, s. 116). Jednocześnie należy zwrócić uwagę, że teza o silnej korelacji poziomu konsolidacji demokracji z poziomem chwiejności wyborczej budzi poważne zastrzeżenia (Turska-Kawa, 2015, s. 43–47). Wynikają one z faktu, że wysoki poziom chwiejności wyborczej nie musi świadczyć o niskim poziomie konsolidacji demokracji i odwrotnie. Trudno jednak interpretować proces stabilizacji preferencji politycznych jako zjawisko negatywne – odgrywa on rolę w procesie stabilizacji i konsolidacji systemów partyjnego i wyborczego (Turska-Kawa, 2015, s. 47–51). Odnosząc powyższe do analizy podjętej w niniejszym tekście zauważyć można pewien paradoks – otóż pozytywne (mimo wskazanych zastrzeżeń) zjawiska, tj. wzrastająca stabilizacja preferencji politycznych i systemu politycznego, mogą stanowić fundament podejmowanych prób manipulacji systemem wyborczym (czyli działań jednoznacznie negatywnych i niepożądanych).

10 Szczegółowa analiza ustaleń badawczych we wskazanym zakresie ze względu na ograniczenia niniejszego tekstu nie jest możliwa.

SYMULACJA MANIPULACJI GRANICAMI OKRĘGÓW – WYBORY DO SEJMU RP

Jak wskazano powyżej, fundamentem i podstawą przewidzianej w niniejszym tekście symulacji będą dane dotyczące poparcia dla poszczególnych komitetów wyborczych w wyborach parlamentarnych, analizowane na poziomie powiatów województwa zachodniopomorskiego. Zasadnicza analiza będzie obejmować dane empiryczne z elekcji przeprowadzonych w 2015 oraz 2019 roku, niemniej w celu wskazania ewolucji i genezy kształtowania się geograficznej stabilności poparcia (a przynajmniej jej przejawów) należy wziąć również pod uwagę dane z wcześniejszych elekcji, tj. z 2007 oraz 2011 roku. Rozpoczęcie analiz od danych z wyborów parlamentarnych z 2007 roku ma silne merytoryczne uzasadnienie. Jest to pierwsza elekcja, w której w sposób bardzo wyraźny zarysowało się zdominowanie polskiej sceny wyborczej (i partyjnej) przez duopol Platforma Obywatelska (PO) – Prawo i Sprawiedliwość (PiS). Był to również początek dominacji dwóch wskazanych partii, trwającej co najmniej do wyborów z 2019 roku¹¹.

W kontekście wyborów sejmowych z 2007 oraz 2011 roku PO zwyciężyła jeszcze co prawda we wszystkich powiatach województwa zachodniopomorskiego (co było obrazem tradycyjnie obserwowanej w tej części kraju słabszej pozycji partii i ugrupowań prawicowych i konserwatywnych), jednakże już wówczas można wyszczególnić powiaty „słabsze” dla ówczesnej partii Donalda Tuska, m.in. białogardzki, pyrzycki czy świdwiński (PKW, 2022). W wyborach z 2015 roku pozycja PiS w województwie zachodniopomorskim była już silniejsza, co skutkowało zwycięstwem w kilku powiatach, a mianowicie gryfińskim, myśliborskim, pyrzyckim, szczecineckim, świdwińskim, białogardzkim oraz sławieńskim. W wymienionych

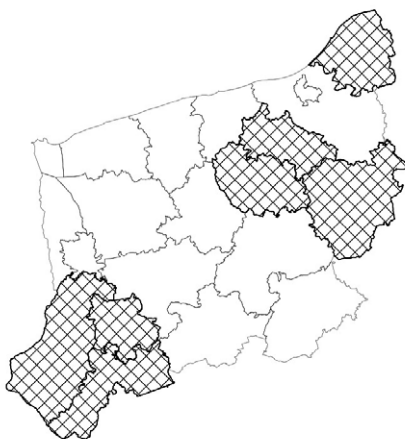
11 Pisząc o dominacji autor ma na myśli odsetek zdobywanych przez obie partie (uwzględniając również ich formalne bądź nieformalne koalicje wyborcze w postaci tzw. Zjednoczonej Prawicy czy też Koalicji Obywatelskiej) głosów oraz mandatów w wyborach parlamentarnych. Znajduje to również potwierdzenie w analizach dotyczących rozwoju polskiego systemu partyjnego. Okres po wyborach z 2005 r. określany jest jako nowy etap w periodyzacji polskiego systemu partyjnego. Por. D. Sieklucki, 2010, s. 259–261; J. Sielski, 2006, s. 11–23.

powiatach PiS osiągał poparcie na poziomie 29,5–35% głosów. Co ciekawe, już w 2011 roku wskazane powiaty charakteryzowały się poparciem wyższym od średniego poparcia osiąganego przez PiS mierzonego w skali całego województwa.

Biorąc pod uwagę powyższe dane, w szczególności z roku 2015 (zwycięstwa na poziomie powiatów), ale także z lat 2007–2011 (pierwsze symptomy silniejszego poparcia dla PiS w określonych powiatach), można zaproponować następujący, zilustrowany poniżej, podział na powiaty korzystne dla PiS:

Ryc. 1. Wizualizacja powiatów korzystnych dla PiS – wybory sejmowe

powiaty korzystne dla PiS
 powiaty - granice

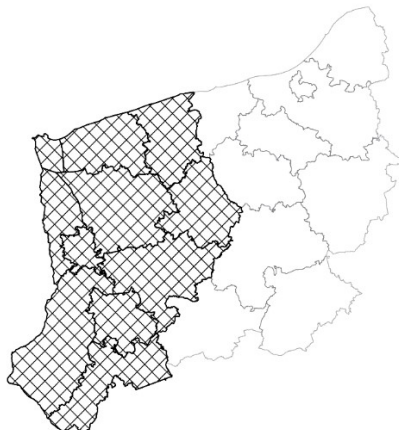


Źródło: opracowanie własne na podstawie danych PKW (2022).

Z kolei odnosząc powyższe do podziału na okręgi w wyborach do Sejmu RP można zaproponować następującą manipulację granicami okręgów:

Ryc. 2. Wizualizacja podziału na rzeczywiste okręgi sejmowe

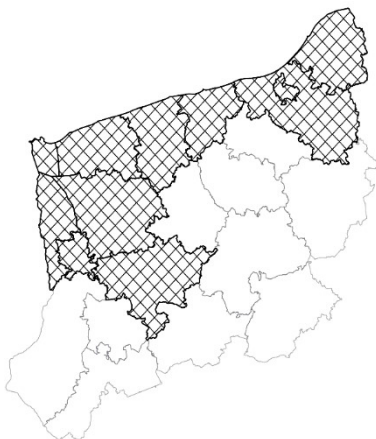
Okręg I (Szczecin)
 Okręg II (Koszalin)



Źródło: podział na okręgi zgodnie z Kodeksem Wyborczym (Ustawa, 2011).

Ryc. 3. Wizualizacja podziału na zmanipulowane okręgi sejmowe

Okręg I
 Okręg II



Źródło: opracowanie własne.

Podział na „zmanipulowane” okręgi wyborcze uwzględnia ujęcie niemal wszystkich korzystnych dla PiS powiatów w jednym okręgu¹². Jednocześnie utrzymany jest, w porównaniu do okręgów rzeczywistych, stosunek liczby powiatów w obu okręgach (11:10). Ponadto kształt zmanipulowanych okręgów nie wydaje się szczególnie kontrowersyjny czy znacząco odbiegający od kształtu innych okręgów w skali kraju. Przyjęty w niniejszej symulacji sposób kształtowania okręgów wyborczych, polegający na zlokalizowaniu w jednym okręgu jak największej liczby zwolenników danej partii czy kandydata, wpisuje się również w teoretyczne ustalenia z zakresu badań nad zjawiskiem *gerrymanderingu* – taka metoda wyznaczania okręgów określana jest terminem „pakowanie” (Żukowski, 2003, s. 183)¹³.

Kolejny etap symulacji to sprawdzenie, jak wygląda przełożenie dokonanej manipulacji na rozkład mandatów dokonany na podstawie faktycznych wyników wyborów parlamentarnych z 2015 oraz 2019 roku¹⁴. Oficjalne wyniki wyborów do Sejmu RP z 2015 roku (pod kątem liczby uzyskanych mandatów) kształtują się następująco:

-
- 12 „Zmanipulowany” okręg nie obejmuje powiatu sławieńskiego (który również należałoby określić jako powiat korzystny dla PiS). Jego dodanie wiązałoby się jednak z naruszeniem jednej z zasad tworzenia okręgów wyborczych – ciągłości (ang. *contiguity*), która oznacza, że z dowolnego punktu na terenie okręgu można się dostać do innego dowolnego punktu bez konieczności opuszczania terenu okręgu. Biorąc zatem pod uwagę zasadę ciągłości, uwzględnienie powiatu sławieńskiego wiązałoby się z koniecznością włączenie do nowego okręgu również powiatu koszalińskiego, co z kolei zaburzyłoby wyraźnie strukturę okręgów. O zasadzie ciągłości zob. szerzej: M. Pierzgalski, *Gerrymandering, czyli manipulowanie...*, s. 11 i n.
- 13 Niekiedy mówi się również o wyznaczaniu „okręgów wygrywających” (w opozycji do „okręgów straconych”) – zob. szerzej: S. Szufa, D. Stolicki, J. Flis, K. Życzkowski, *op. cit.*, s. 16.
- 14 Istotnym elementem pozostaje również liczba mandatów dostępna do podziału w poszczególnych okręgach. W kontekście „rzeczywistych” okręgów jest to 12 mandatów dla okręgu oznaczonego jako Okręg I (Szczecin) oraz 8 mandatów dla okręgu oznaczonego jako Okręg II (Koszalin). Z związku z faktem, że dokonana w ramach analizy manipulacja zdaje się nie zaburzać znacząco struktury okręgów, w dalszych obliczeniach pozostawiono taki rozkład mandatów, tj. 12 mandatów dla Okręgu I oraz 8 dla Okręgu II (oznaczenia z ryciny obrazującej „zmanipulowane” okręgi).

Tabela 1. Liczba uzyskanych mandatów – wybory sejmowe 2015 r.

Partia	Okręg I (Szczecin)	Okręg II (Koszalin)
PiS	5	3
PO	5	3
Kukiz '15	1	1
Nowoczesna	1	1

Źródło: PKW (2022).

Identyczne wyniki głosowania przeliczone pod kątem podziału na „zmanipulowane” okręgi kształtują się następująco:

Tabela 2. Liczba uzyskanych mandatów w zmanipulowanych okręgach – wybory sejmowe 2015 r.

Partia	Okręg I	Okręg II
PiS	5	4
PO	5	3
Kukiz '15	1	1
Nowoczesna	1	0

Źródło: obliczenia własne na podstawie PKW (2022).

W efekcie PiS jako zwycięzca wyborów z 2015 roku zyskałby 1 mandat w skali województwa (kosztem Nowoczesnej) – zysk ma miejsce w okręgu, w którym w wyniku dokonanej manipulacji „spakowano” niemal wszystkie korzystne dla partii J. Kaczyńskiego powiaty.

Z kolei oficjalne wyniki wyborów do Sejmu RP w 2019 roku skutkują następującym rozkładem mandatów:

Tabela 3. Liczba uzyskanych mandatów – wybory sejmowe 2019 r.

Partia	Okręg I (Szczecin)	Okręg II (Koszalin)
PiS	4	3
Koalicja Obywatelska	5	3
SLD	2	1
PSL	1	1

Źródło: PKW (2022).

Wyniki wyborcze z 2019 roku przeliczone pod kątem podziału na zmanipulowane okręgi kształtują się następująco:

Tabela 5. Liczba uzyskanych mandatów w zmanipulowanych okręgach – wybory sejmowe 2019 r.

Partia	Okręg I	Okręg II
PiS	4	4
Koalicja Obywatelska	5	3
SLD	2	1
PSL	1	0

Źródło: obliczenia własne na podstawie PKW (2022).

Skutek jest zatem identyczny – PiS zyskuje jeden mandat (kosztem PSL) w okręgu, który po manipulacji obejmuje większość korzystnych dla partii powiatów.

Należy zatem podsumować, że PiS – jako partia sprawująca władzę po wyborach z 2015 roku – dysponowała zasobami umożliwiającymi skuteczną manipulację granicami okręgów¹⁵, tj. możliwości legislacyjnego przeprowadzenia zmian granic okręgów oraz dane empiryczne dotyczące przestrzennego rozkładu poparcia na mapie województwa (których analiza mogła wskazać na kierunek, w jakim należy ewentualnie dokonać manipulacji).

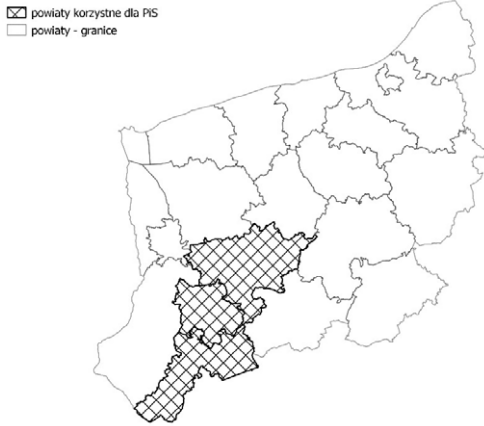
SYMULACJA MANIPULACJI GRANICAMI OKRĘGÓW – WYBORY DO SENATU RP

Analogiczna symulacja jak powyżej została także przeprowadzona w odniesieniu do podziału województwa zachodniopomorskiego na okręgi wyborcze w wyborach do Senatu RP. W tym przypadku również należy rozpocząć od próby wyznaczenia korzystnych dla PiS powiatów. Wydaje się, że uwzględniając specyfikę wyborów senackich (w szczególności jednomandatową formułę wyborczą przyjętą od wyborów z 2011 r.), nieprawidłowe byłoby opieranie się na powiatowym poparciu dla poszczególnych partii politycznych w wyborach do Sejmu RP. Dane empiryczne z wyborów senackich z 2015 roku wskazują, że kandydat PiS odnotowywał silne poparcie

15 Niniejsza konkluzja na tym etapie odnosi się jedynie do wyniku symulacji, tj. wykazanego zysku w podziale mandatów. Szersze uzasadnienie i podsumowanie znajduje się w zakończeniu niniejszego tekstu.

w powiatach myśliborskim, pyrzyckim oraz stargardzkim. Graficzna ilustracja w odniesieniu do podziału na powiaty została zaprezentowana poniżej:

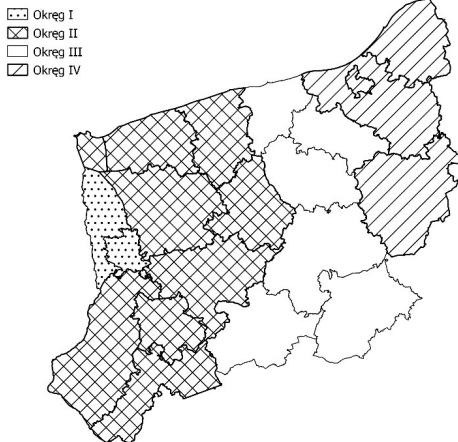
Ryc. 4. Wizualizacja powiatów korzystnych dla PiS – wybory senackie



Źródło: opracowanie własne na podstawie danych PKW (2022).

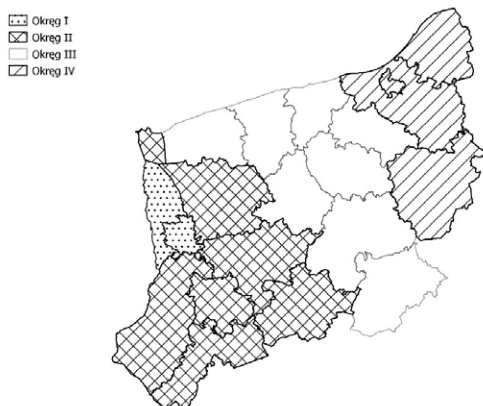
Odnosząc powyższe informacje do podziału na okręgi senackie można zaproponować następującą manipulację granicami okręgów (na pierwszej ilustracji okręgi rzeczywiste, na drugiej zaś zmanipulowane):

Ryc. 5. Wizualizacja podziału na rzeczywiste okręgi senackie



Źródło: podział na okręgi zgodnie z Kodeksem Wyborczym (Ustawa, 2011).

Ryc. 6. Wizualizacja podziału na zmanipulowane okręgi senackie



Źródło: opracowanie własne.

W efekcie manipulacji kształt Okręgu I oraz Okręgu IV pozostały bez zmian. Skorygowane zostały granice Okręgu II oraz Okręgu III w taki sposób, aby Okręg II – obejmujący wszystkie trzy korzystne dla PiS powiaty – był mniejszy (tj. aby w jego granicach znajdowało się mniej powiatów korzystnych dla kandydatów innych partii politycznych). Taki sposób manipulowania granicami okręgów wyborczych również wpisuje się w teoretyczne ustalenia w przedmiotowym zakresie. Przyjęta metoda, polegająca na zminimalizowaniu poparcia dla kandydata/partii poprzez rozproszenie jego głosów na różne okręgi (w tym przypadku celem było rozproszenie poparcia dla kandydata KO), nosi nazwę „pękania” (Żukowski, 2003, s. 183).

Oficjalne rezultaty w wyborach senackich z 2015 roku pokazują, że w obu okręgach objętych manipulacją granic zwyciężyli kandydaci PO. Jednakże gdy oficjalne wyniki zostaną przeliczone pod kątem zmanipulowanego podziału na okręgi wyborcze, okazuje się, że jeden z mandatów przypadłby kandydatowi PiS – dotyczy to okręgu, w skład którego wchodzi korzystne dla PiS powiaty. Różnica pomiędzy kandydatami PO i PiS wyniosłaby nieco ponad tysiąc głosów, co, uwzględniając skalę poparcia dla obu kandydatów (wynoszącą ok. 46–47 tys. głosów poparcia w skali okręgu), jest bardzo nieznaczną różnicą.

Również oficjalne wyniki wyborcze z 2019 roku pokazują, że mandaty senackie w obu okręgach objętych manipulacją przypadły

kandydatom Koalicji Obywatelskiej (KO). W tym przypadku jednak dokonana na potrzeby niniejszego tekstu symulacja zmiany granic okręgów nie doprowadziła do żadnych zmian w rozkładzie mandatów. W efekcie manipulacji granic okręgów doszłoby oczywiście do znaczących różnic w liczbie uzyskanych przez poszczególnych kandydatów głosów – niemniej nadal oba senackie mandaty przypadłyby kandydatom KO.

PODSUMOWANIE

Odnosząc się do zaproponowanych we wstępie pytań badawczych można sformułować następujące wnioski i konkluzje:

1. Zjawiska *gerrymanderingu* nie należy traktować jedynie jako „teoretycznej ciekawostki” – manipulacja granicami okręgów może stanowić zagrożenie dla wolnych i uczciwych wyborów zarówno na poziomie samorządowym, jak i parlamentarnym. Ponadto przeprowadzona analiza wykazała, że próby *gerrymanderingu* nie muszą wiązać się z wykorzystywaniem skomplikowanych analiz i algorytmów, jak również kształt zmanipulowanych okręgów nie musi budzić natychmiastowych kontrowersji.
2. Możliwe było odmienne wyznaczenie granic okręgów wyborczych w 2015 roku, które w efekcie doprowadziłyby do korzystniejszego podziału mandatów dla zwycięzcy wyborów. W przeprowadzonej symulacji zysk wyniósł jeden mandat poselski oraz jeden mandat senatorski (symulacja obejmująca tylko jedno województwo).
3. Jak pokazuje przeprowadzona symulacja, żadna z formuł wyborczych nie eliminuje zagrożenia *gerrymanderingiem*. Co ciekawe, manipulacja przeprowadzona w niniejszym tekście bardziej zniekształciła rozkład mandatów w wyborach sejmowych (okręgi wielomandatowe). Może to być związane z fundamentem przeprowadzonej symulacji, którym było zjawisko stabilności przestrzennej preferencji wyborczych (lub chociaż jej przejawów). W związku z powyższym rodzi się również kolejna hipoteza która zakłada, że stabilność preferencji w kontekście partyjnych list wyborczych może

być wyższa aniżeli w kontekście konkretnych kandydatów (nawet jeśli są oni kandydatami partyjnymi). Z pewnością wymagałyby to weryfikacji i dalszych badań.

4. Wykorzystanie danych empirycznych (poparcie na poziomie powiatów) z 2015 roku umożliwiło dokonanie skutecznej manipulacji granicami okręgów, co wskazuje, że partia rządząca teoretycznie posiadała zasoby (tj. dane o rozkładzie poparcia oraz możliwości legislacyjne) umożliwiające przeprowadzenie *gerrymanderingu*.

Nawiązując dodatkowo do pytań stawianych przez A. Lijpharta o skuteczność ewentualnych manipulacji systemem wyborczym oraz skłonność polityków do ich podejmowania, można skonkludować, że *gerrymandering* jako jedna z manipulacji systemem wyborczym może przynieść wymierne korzyści w postaci zwiększonej liczby mandatów parlamentarnych. Jak wykazano w niniejszym tekście do jego zastosowania nie jest konieczne posiadanie jakichś szczególnych czy trudno osiągalnych zasobów, co również może skłaniać do podejmowania tego typu prób inżynierii systemem wyborczym.

W efekcie powyższych konkluzji należy zauważyć, że w niniejszym tekście udało się pozytywnie zweryfikować wszystkie zaproponowane hipotezy badawcze. Konieczne pozostaje jednak wskazanie jeszcze kilku zagadnień, których uwzględnienie jest zasadne dla właściwego (zdaniem autora) odbioru przeprowadzonej analizy:

1. Należy mieć na uwadze ograniczony charakter przeprowadzonej symulacji, która obejmowała tylko jedno województwo. Z jednej strony osiągnięty rezultat (tj. wykazane zniekształcenie podziału mandatów łącznie o 1–2 mandaty w obu izbach parlamentu) może wydawać się marginalny. Zakładając jednak przeprowadzenie manipulacji na większej liczbie województw (nawet przy niepełnej skuteczności) możliwe wydaje się osiągnięcie znacznie bardziej wyrazistego efektu.
2. Symulacja przeprowadzona była również na stosunkowo specyficznym województwie zachodniopomorskim, charakteryzującym się tradycyjnie niższym poparciem dla partii o charakterze prawicowo-konserwatywnym. Uwzględniając zatem, że przyjętym celem manipulacji miało

być osiągnięcie bardziej korzystnego rozkładu mandatów dla PiS (jako zwycięzcy wyborów z 2015 r.), jakkolwiek korzyść uzyskana w regionie, co do zasady nieprzychylnym, stanowi istotną wartość dodaną. W szczególności, gdy w rezultacie wyborów wyłaniania jest minimalna (a co za tym idzie również niestabilna) większość parlamentarna.

3. Fundamentem przeprowadzonej symulacji była stabilność przestrzenna poparcia (narastająca co najmniej od 2007 r., co stworzyło możliwość wychwycenia jej przejawów oraz tendencji). W kontekście polskiego systemu partyjnego wydaje się to fundament płynny. Trudno przewidzieć, jak będzie się kształtować przestrzenny rozkład poparcia w momencie zniknięcia duopolu PO–PiS z polskiej sceny partyjnej lub w momencie znaczącego osłabienia dominacji wymienionych partii.
4. Powyższe nawiązuje do konkluzji, że okolicznością korzystną dla zastosowania *gerrymanderingu* jest funkcjonowanie systemu dwupartyjnego (dwublokowego) lub ewentualnie systemu wielopartyjnego, który wykazuje pewne cechy dwupartyjności (np. wysoki poziom zdominowania systemu przez dwie partie). Koresponduje to z faktem, że najliczniejsze analizy dotyczące *gerrymanderingu* dokonywane są w odniesieniu do systemu wyborczego Stanów Zjednoczonych (tj. klasycznego systemu dwupartyjnego).

Nie ulega wątpliwości, że korzyści wynikające z reform innych elementów systemu partyjnego (takich jak formuła wyborcza czy technika przeliczania głosów na mandaty) są bardziej przewidywalne aniżeli potencjalne korzyści wynikające z manipulacji granicami okręgów. Konsekwencje zastosowania formuły większościowej lub proporcjonalnej czy też poszczególnych metod matematycznych są szeroko wykazane zarówno z teoretycznego, jak i empirycznego punktu widzenia. Reformy w tym zakresie są również prostsze w realizacji. Z drugiej jednak strony niemożliwe wydaje się ich ciche przeprowadzenie oraz uniknięcie oskarżeń o upolityczniony charakter ewentualnych zmian. Skutki podjęcia prób *gerrymanderingu* są mniej oczywiste i w gruncie rzeczy niepewne. Jednak manipulacja granicami okręgów – jak wykazano w niniejszej analizie – może

przynieść wymierne korzyści polityczne. Ponadto zmiana granic okręgów (szczególnie dotycząca tylko części z nich) wydaje się możliwa do przeprowadzenia w sposób niewzbudzający szerszej debaty publicznej. Wskazane uwarunkowania dowodzą zatem, że *gerrymandering* może stanowić istotne zagrożenie dla wolności i uczciwości wyborów (zarówno parlamentarnych, jak i samorządowych). W związku z powyższym należy ponowić postulat, wskazany już we wstępie, dotyczący konieczności badań, analiz oraz obserwacji systemu wyborczego również z tej perspektywy.

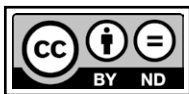
BIBLIOGRAFIA

- Antoszewski, A. (1994). Ordynacje wyborcze do parlamentu i ich polityczne konsekwencje. W A. Antoszewski (Red.), *Ewolucja polskiego systemu politycznego po 1989 roku w świetle komparatystycznej teorii polityki* (s. 41–48). Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Badanie skali zjawiska gerrymanderingu w polskich wyborach do rad gmin w 2014 r. (07.02.2022). <https://cbip.uj.edu.pl/projekty/gerrymandering>.
- Bankowicz, M. (2006). *Demokracja. Zasady, procedury, instytucje*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Cześnik, M., Grzelak, P., & Kotnarowski, M. (2010). Niestabilność uczestnictwa wyborczego w Polsce. W M. Cześnik (Red.), *Niestabilność wyborcza w Polsce* (s. 13–90). Warszawa: Fundacja Instytutu Spraw Publicznych.
- Dahl, R. (1995). *Demokracja i jej krytycy*. Kraków: Wydawnictwo Znak.
- Danel, Ł. (2020). Polityczne konsekwencje ewolucji systemu wyborczego do Senatu RP po 1989 r. W Ł. Danel, J. Kornaś, & R. Lisiakiewicz (Red.), *Dylematy rozwoju systemów politycznych Europy i Azji* (s. 123–143). Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Giedrewicz-Niewińska, A. (2006). Bezpośredni wybór wójta, burmistrza i prezydenta miasta – wybrane zagadnienia prawne. *Samorząd Terytorialny*, 12, 36–46.
- Haman, J. (2005). Większościowy system wyborczy: oczekiwania, ograniczenia, rozwiązania alternatywne. *Decyzje*, 6, 5–28.
- Huntington, S. (1995). *Trzecia fala demokratyzacji*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Kryszewski, G. (2016). Uczciwość wyborów jako zasada prawa wyborczego. *Studia Wyborcze*, 21, 7–31.

- Krzemiński, P. (2009). Zachowania wyborcze w wyborach parlamentarnych i prezydenckich w Polsce w latach 2005–2007 – wzory przestrzennych zróżnicowań. *Przegląd Geograficzny*, 2 (81), 259–281.
- Lijphart, A. (1998). Inżynieria wyborcza: ograniczenia i możliwości. W J. Szczupaczyński (wybór i opracowanie), *Władza i Społeczeństwo 2. Antologia tekstów z zakresu socjologii* (s. 69–80). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Markowski, R., & Kwiatkowska, A. (2017). Chwiejność wyborcza Polaków. W R. Markowski (Red.), *Demokratyczny audyt Polski 2: Demokracja wyborcza w Polsce lat 2014–15* (s. 105–117). Warszawa: Biuro Rzecznika Praw Obywatelskich.
- Matyja, R. (2016). Zróżnicowanie przestrzenne zachowań wyborczych w miastach prezydenckich. Wybory sejmowe 2015. *Acta Politica*, 36, 5–19.
- Państwowa Komisja Wyborcza. (12.02.2022). <https://pkw.gov.pl/>
- Pierzgalski, M. (2015). Gerrymandering, czyli manipulowanie strukturą granic okręgów wyborczych. *Studia Socjologiczne*, 3 (218), 7–39.
- Pierzgalski, M., & Stępień, P. (2016). Instytucjonalne uwarunkowania procedury zmiany granic okręgów wyborczych w Stanach Zjednoczonych. *Studia Wyborcze*, 22, 7–29.
- Rzążewski, K., Słomczyński, W., & Życzkowski, K. (2014). *Każdy głos się liczy! Wędrowka przez krainę wyborów*. Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe.
- Sartori, G. (1968). Political Development and Political Engineering. *Public Policy*, 17, s. 261–298.
- Schumpeter, J. (1995). *Kapitalizm, socjalizm, demokracja* (M. Rusiński, Tłum.). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Sieklucki, D. (2010). System partyjny Polski. W B. Kosowska-Gąstoł (Red.), *Systemy partyjne państw Unii Europejskiej* (s. 259–272). Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Sieklucki, D. (2015). *Dynamika systemu wyborczego III Rzeczypospolitej na tle historycznym*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Sielski, J. (2006). Ewolucja polskiego systemu partyjnego. W K. Kowalczyk, J. Sielski (Red.), *Partie i ugrupowania parlamentarne III Rzeczypospolitej* (s. 9–28). Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Stelmach, A. (2010). Kierunki ewolucji prawa wyborczego w Polsce a demokracja partycypacyjna. *Przegląd Politologiczny*, 4, 109–121.
- Szufa, S., Stolicki, D., Flis, J., & Życzkowski, K. (2019). Manipulacje przedwyborcze. *Foton*, 145, 15–22.
- Tucker, J. (2006). *Regional Economic Voting: Russia, Poland, Hungary, Slovakia and the Czech Republic 1990–1999*. Nowy Jork: Cambridge University Press.

- Turska-Kawa, A. (2015). *Determinanty chwiejności wyborczej*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Ustawa z dnia 5 stycznia 2011 r. Kodeks Wyborczy Dz. U. 2020 poz. 1319 (2022) (Polska) <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20110210112/U/D20110112Lj.pdf>
- Wojtasik, W. (2012). *Funkcje wyborów w III Rzeczypospolitej. Teoria i praktyka*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Żukowski, A. (2003). Gerrymandering – manipulacja granicami okręgów wyborczych w systemach demokratycznych. W M. Kowalski (Red.), *Przestrzeń wyborcza Polski* (s. 179–190). Warszawa: [b.w.].
- Żukowski, A. (2015). Wolne i uczciwe wybory a przestępstwa i nieprawidłowości wyborcze – od teorii do praktyki. W A.R. Jurewicz, T. Kuczur, M. Piekarska, D. Wąsik (Red.), *Wybory i nieprawidłowości wyborcze wczoraj i dziś. Wybrane zagadnienia* (s. 29–63). Olsztyn: volumina.pl Daniel Krzanowski.

Copyright and License



This article is published under the terms of the Creative Commons Attribution – NoDerivs (CC BY- ND 4.0) License <http://creativecommons.org/licenses/by-nd/4.0/>